

"זה שאנו מסיחים דעתנו ממנו" על 'טלית אחרת' של עגנון

רות נצר

בספרו 'לפנים מן החומה'¹ עגנון מספר על חברו "שיצא לחוצה לארץ ללמוד תורה אצל פרויד או אצל יונג או אצל אחר מאותם שביקשו לקעקע את חיינו" (עמ' 17). בהמשך אותו סיפור הוא כותב על פשר החלומות: "הפכתי חלומי לסמל אשר שונא אני לו מכל דבר אשר אשנא... ולא אוכל שאת את הסמלים שפוערים את פיהם לקבל חוקים לבלי חוק". אך בדרכו האירונית הוא ממשיך כך: "ואולם עתה בצרת נפשי התחפשתי והלכתי אל הסמלים" (עמ' 49). עגנון הכיר בחשיבותם של חלומות שכן הוא משתמש בהם בספריו. למרות ההצהרה שלו כנגד פרויד ויונג, יצירתו דוברת בשפת הסמל, וגם החלומות המובאים ביצירתו דוברים בשפת הסמל, ומכאן הלגיטימיות של ניתוח הסמל ביצירותיו. ענייננו כאן בסיפור 'טלית אחרת'² שהוא אחד מסיפורי 'ספר המעשים' של עגנון, שכידוע הם דמויי חלום.

הבעיה בהסתמכות על תורת פרויד לפשר הסיפורים של עגנון, היא בעובדה שפרויד פיתח מתודה לפשר החלום המבוססת על ההנחה שציר הקיום האנושי הוא המיניות המודחקת, ושכל התרבות כולה נובעת מהדחקה וסובלימציה של המיניות ושאר יצרים ותסביכים נלווים.

¹ עגנון שמואל יוסף, לפנים מן החומה, שוקן, 1969.

² עגנון שמואל יוסף, טלית אחרת, בתוך ספר המעשים, בתוך סמוך ונראה, שוקן, 1960.

פרויד ראה ברוחניות ובדתיות סובלימציה של היצרים ותחליף של דמויות ההורים, ואילו יונג הכיר בחשיבותם המקורית של הרוחניות והדתיות בנפש האדם. הסיפור דמוי החלום שלפנינו, כמו חלק ניכר מיצירת עגנון, עוסק במצוקה הקיומית סביב אבדן השלמות הדתית-רוחנית. בדבריי אלה אסתמך על תפישתו של יונג את הנפש.

כדי לפרש חלום עלינו להבין את המשמעויות האישיות של החלום המשוקעות בו, וכן את עולמו הרוחני והתרבותי. אולם כדי לפרש סיפור, גם אם הוא סיפור דמוי חלום, אין צורך לדעת את המשמעויות האישיות של הסופר, אך חשוב להבין את עולמו הרוחני והתרבותי של המספר. לכן עלינו להבין את יצירת עגנון קודם כל מתוך עולמו היהודי, שהרי עניינו של עגנון לא לספר על עצמו, אלא לבטא את דורו דרך דמות גיבורו.

בסיפור 'טלית אחרת' ובכל שאר סיפורי 'ספר המעשים' יש שיבוש ביכולת הגיבור (האנטי-גיבור) להוציא לפועל את מעשיו בכלל ואת מעשיו הדתיים בפרט. מאחר שאלוהים הוא זה שקרוי בפיוט: 'אל אדון על כל המעשים', והמעשים הם מעשי האדם, הרי ששיבוש התפקוד בכל סיפורי 'ספר המעשים' של עגנון נראה לי משתלב עם השיבוש (לא במקרה כינה עגנון את עירו בוצ'אץ בשם שבוש) במעשה הדתי-אמוני. ב'ספר המעשים' עגנון בוחר (כמו קפקא) בתבנית החלום המסויט שבו מעצם מהותו כחלום, מופקעים מתוקפם חוקי הלוגיקה, הזמן והמקום, ונוסף על כך מבוטאים חרדה ואבדן דרך. תבנית זו מתאימה לבטא את המצב הקיומי של גיבור הסיפורים שאבדה שליטתו בארגון, בסדר, ובהכוונה המודעת של חייו, וחייו הפכו לחלום בלהות של אבדן דרך. אבדן זה בסיפורי עגנון, להבנתי ולדעת גדולים ממני, הוא התוצאה של האבדן הדתי-רוחני. את סיפורי 'ספר המעשים' כתבנית חלום, אפשר להבין אפוא לא משום שהם בהכרח אכן נחלמו, אלא משום שהמציאות ההזויה, האירציונלית של החלום, מעצם מהותו, מאפשרת לבטא את הקיום ההזוי ולכן המסויט של גיבורו של עגנון.

הסיפור 'טלית אחרת' מספר על יום כיפורים שבו המספר רוצה להתפלל עם זקנו עליו השלום, אך מאחר לבוא לבית הכנסת. זקנו מחפש עבורו מקום בבית הכנסת שכבר התמלא אנשים ואינו מוצא, בינתיים המספר מצטער על שציער את זקנו בכך שאין לו מקום ובכך שאיחר לבוא. הוא חש צמא וכמעט חוטא בשתייה. אז הוא רואה שהביאו ספסלים ושמו אותם כמו מדרגות לשמאלו של ארון הקודש, ו'אדם אחד שאיני רוצה להזכיר שמו עומד על גב המעלה העליונה, וכמין מצנפת של נחתום בראשו, והוא שר פזמונים שאינם של יום הכיפורים, ונער קטן, בנו או בן בנו, עומד על ידו ועושה לפי אותם הפזמונים עוויות של שטות, וחצי בית המדרש מביט ומסביר להם פנים". האדם שהמספר אינו רוצה להזכיר את שמו, הוא כעין נציג של הסטרא אחרא, העושה ליצנות מיום הכיפורים. הספסלים שהאיש עומד עליהם עומדים משמאל לארון הקודש, כשצד שמאל גם הוא מייצג את הסטרא אחרא. הנער הקטן הדמוני מופיע כאן בהיפוך משמעות אירוני של הפסוק מישעיהו (יא, ו), שבו נער קטן נוהג בחיות בימות המשיח: "וְגַר זָאֵב עִם כְּבֶשֶׂת וְנִמְר עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעֵגְל וְכִפִּיר וּמְרִיא יִחְדּוּ וְנִעַר

קִטְוֹן נִהְגָּ בָּם". חצי בית המדרש המסביר להם פנים הוא כנראה מחצית נפשו של המספר הפנוי להפרעות ולפיתויים.

אחרי כל זה המספר מחפש את טליתו הנמצאת באותו בית כנסת ולתימהונו הוא מוצא אותה, שעה שפעמים אחרות חיפש אותה ולא מצא אותה שם. אלא שעכשיו כשמצא אותה, חסרה בה ציצית אחת ולכן היא פגומה ופסולה. משתמע אפוא שהוא מוצא אותה משום שהיא פסולה, כי את הטלית המבוקשת אינו ראוי למצוא כשהוא פרוץ אל הכפירה והיצר של הסטרא אחרא.

ראוי לשים לב לאופן שעגנון מתאר זאת: "מזדרזתי ופשטתי את ידי לתוך חור שבשולחן והוצאתי משם את טליתי. פעמים הרבה חיפשתי שם את טליתי ולא מצאתיה ועכשיו מצאתיה... הרי דבר הוא שראוי לתמוה עליו". כאן מהדהדים הפסוקים מתוך 'שיר השירים':
פרק ג, ב: אָקוּמָה נָא וְאַסֹּבְבָה בְּעִיר בְּשֹׁקִים וּבְרַחֲבוֹת אֲבִקְשָׁה אֶת שְׂאֵהָבָה נִפְשִׁי בִקְשָׁתִי וְלֹא אֶמְצָאתִיו.

פרק ה, ג: פִּשְׁטִיתִי אֶת-כְּתָנְתִי אֵיכָה אֶלְבָּשָׁנָה רַחֲצִיתִי אֶת-רַגְלִי אֵיכָה אֶטְנַפֵּם. ד: דוֹדִי שְׁלַח יָדוֹ מִן-הַחֵר וּמַעֵי הָמוּ עָלָיו.

החיפוש המתמיד אחר הטלית מבלי למוצאה הוא כחיפוש אחר האהובה, היא השכינה, שאי אפשר למוצאה והיא בחזקת מחוז חפץ בלבד. מצוות הטלית היא מצוות ציצית, ואמרו חכמים "שכל המקיים מצוות ציצית כאילו מקבל פני שכינה" (ירושלמי ברכות א). הטלית שאינו יכול עוד להשתמש בה היא ככתונת האמונה שפשט ואיכה ילבשנה. כשהוא פושט ידו אל החור שבשולחן (דימוי שאינו מתאים לפתח במבנה שולחן התפילה שאפשר לשמור בו את הטלית) הוא כדוד המנסה להגיע אל הכלה, כלת הנשמה, שכינת הנשמה, אלא שדומה שהמספר חש שטינף את עצמו. אי היכולת למצוא את הטלית השלמה מקבילה לאי יכולתו למצוא לו מקום בבית הכנסת, שהרי 'המקום' הוא גם כינוי לאלוהות. עם תחילת הסיפור המספר אומר: "אותו יום הכיפורים עלתה על דעתי להתפלל עם זקני. מחמת ריחוק המקום ומחמת ששהיתי על מטתי שחרית יותר מדי באתי לאחר פסוקי דזמרא". נראה ש'ריחוק המקום' שהמספר מדבר עליו אינו רק המרחק הפיזי מבית הכנסת, אלא הריחוק שחש המספר מ'המקום', מאלוהים. לפיכך אין זה פלא שהוא בא דווקא לאחר פסוקי דזמרא שהם פסוקי שבח לאלוהים. אין הוא מוצא בנפשו את המקום האמוני השלם. השכינה, שהיא האלוהות השוכנת בעולם ובנפש האדם, אינה שורה בו ואינה עוטפת אותו ומגינה עליו כאותה טלית שלמה וכתפילתו של המאמין.

האסוציאציה של הכלה המסתירה פניה בשיר השירים, ושבה ונגלית ושוב נסתרת, עולה בנו כבר בראשית הסיפור, כשהמספר מהרהר איך כבר בקטנותו היה תוהה על החזן שמכסה פניו בטלית בעת שהוא קורא לאלוהים: "הרי הוא קורא לו והרי הוא מצוי ועומד עליו, אם כן כיסוי פנים למה? אילו גילה פניו היתה שמחה גדולה בעולם, כאותה השמחה ששמחתי אני

בשעה ששיחקתי במחבואים עם אבא, שאני והוא ביקשנו זה את זה, ולבסוף גיליתי פני ונמצינו זה לזה". כמו אבינו שבשמים המסתתר ונגלה, כך הכלה, השכינה, כל זמן שיש טלית שלמה אפשר לערוג מבעדה אל הסתר הפנים ואל גילוי השכינה.

גם בסיפורים אחרים ב'ספר המעשים' עגנון עוסק ביום כיפורים. בשניים מהסיפורים יש איחור לקום לתפילה ולהגיע לבית הכנסת או הפרעה אחרת בתפילה. הסיפור 'פי שנים' עוסק באיחור לתפילה ביום כיפורים, ובהחמצת התפילה הנובעת מחיפוש מתמיד אחר טלית או טלית מתאימה, שעה שהמספר נזכר בזיכרון ילדות שבו אור מבהיק ממצחו של אביו העטוף טלית. הטלית המוחמצת היא האמונה המוחמצת, כשם שבסיפורנו הטלית הפגומה היא שלמות האמונה שנפגמה.

המשמעות הסמלית של פגיעה במעטפת לבוש כביטוי להחמצתה ולקריעתה של האפשרות לשלמות החיים הנפשיים הרוחניים, מצויה בסיפורים נוספים של עגנון. בסיפור 'המלבוש'³ המלבוש שהחייט מאחר להתקין ומחמיץ את תיקונו הוא מלבוש הנשמה שיכולה להתקן מתוך העבודה הנפשית הכרוכה באמונה באל. בסיפור 'עם כניסת היום'⁴ המספר ובתו בורחים בערב יום כיפורים מפני פורעים ומגיעים לבית הכנסת. שם נשרפת כותנתה של הבת שנותרת עירומה ואין האב מוצא במה לכסותה. אפילו קרעי ספרים לכיסוי הגוף אין כבר בגניזה. את הבת הוא מכנה "בתי בת נפשי" ומזהה אותה במפורש עם הנשמה: "וכשהיא מתגלית בדמות ילדה אל תאמר נשמתך טהורה כילדה, אלא לרמז לך באה, שהיא מתאוה ומשתוקקת ונכספת לחזור לטהרתה" ('עד הנה', עמ' קעה). בספרו 'אורח נטה ללון'⁵ עגנון מדמה את קרעי הבגד לקרעי הנשמה: "דרכו של בגד להטעות, שהוא מכסה את הגוף. קרעיו בלבד מגלים אותו. ולא את גופו בלבד הם מגלים, אלא מגלים את נפשו. בשר זה שמציץ מן הקרעים יש שהוא דומה לכף ידו של עני שמבקשת צדקה... ולא את בעלי הקרעים בלבד אני רואה, אלא אף את עצמי אני רואה" (עמ' 51).

הסרת ציצית אחת מארבע, הגורמת לפסילת הטלית, מתקשרת במשמעותה עם מחיקת האות א' מהמילה 'אמת' שנכתבה, לפי האגדה, במצחו של הגולם. מחיקה זו גורמת לקריסתו-חורבנו של הגולם, כשמהמילה 'אמת' נותר רק ה'מת' לאחר הוסרה האות א' האלוהית שהעניקה לו רוח חיים. המספר אומר שרק את המת מלבישים בטלית שהסירו ממנה ציצית אחת, ואדם חי אינו רשאי ללבוש אותה. יש בכך רימוז שהמספר עצמו, שמצא את טליתו והיא בעלת ג' ציציות, בסכנת קרבה למוות. אולם על איזה מוות מדובר?

³ עגנון שמואל יוסף, המלבוש, מתוך: עד הנה. שוקן, 1968.

⁴ עגנון שמואל יוסף, עם כניסת היום, מתוך: עד הנה. שוקן, 1968.

⁵ עגנון שמואל יוסף, אורח נטה ללון. שוקן, 1968.

בסיפור 'טלית אחרת' הטלית הפגומה היא סופו של מהלך פנימי של אדם המבקש להתפלל ביום כיפורים עם זקנו עליו השלום המייצג את העולם האבוד של אמונה שלמה, שעה שהמספר עצמו אינו עסוק לא בתפילה, לא במשמעות יום הכיפורים, לא בתשובה וכפרה ולא בקדושת החג, אלא בתחושות של חסר והעדר ובפיתויים אחרים: אין לו מקום לשבת והוא צמא. המוות שנרמז בטלית הפגומה מסמל אפוא לא את המוות הקונקרטי הצפוי לו, אלא את מות האמונה, שגוררת איתה את מות שלמות הנפש הפנימית; את הפגימה במלבוש הנשמה שאמור היה כאותו חייט לתקן אולם החמיץ את עבודת התיקון. מוות זה, כמו מותו של החייט שהחמיץ את משימתו, מסמל ומבטא את ערעור הארגון של הנפש שאיבדה את אמונתה, המקביל לערעור הלוגיקה הריאלית בסיפור. אבדן הטלית השלמה מזכיר את הפת השלמה שהמספר אינו מצליח למצוא, בסיפור 'פת שלימה', שגם הוא בספר המעשים.

הסיפור קרוי 'טלית אחרת' ולא טלית של מת. שם זה מזכיר את אלישע בן אבויה שלאחר ש"קיצץ בנטיעות" הפרדס המיסטי (הדימוי 'קיצוץ בנטיעות' מהדהד בו את פגימת הטלית שנקצצה ציצית אחת ממנה) וכפר באמונה נקרא 'אחר'. לכן הסיפור מסתיים במשפט: "עגמה נפשי עלי. ולא על אותו דבר שלחש לי, אלא על יום טוב קדוש זה של יום הכיפורים זה שעובר בלא תפילה ובלא כלום".

מהי דמותו המסתורית של הלחשן בסיפור? עגנון כותב: "בא אותו שאנו מסיחים דעתנו ממנו והוא אינו מסיח דעתו ממנו ולחש לי, טלית של ג' ציצית". הניסוח של דמות שאין לכנותה בשם, מופיע גם בתיאור הדמות הליצנית מתחילת הסיפור: "ואדם אחד שאיני רוצה להזכיר שמו עומד על גב המעלה העליונה... ועושה לפי אותם הפזמונים עוויות של שטות". האם מדובר באותה דמות שההימנעות מלהזכיר את שמה נובע מפאת כוחה הדמוני? המספר אינו מרשה לעצמו להרהר במהות הדמות שמפגיעה בו. הוא אומר: "מה בא זה להשמיעני", ואינו שואל מי זה בא להשמיעני. מניסוח הדברים עולה האפשרות שמדובר באותה דמות פנימית מתעתעת הפולשת אל עולמו של המספר כנגד רצונו, ומטלטלת אותו לכאן ולכאן, כמבקשת את התייחסותו.

המספר ממשיך: "התחלתי מהרהר, מה בא זה להשמיעני. וכי איני יודע שטלית של ג' ציציות פסולה". השאלה: "מה בא זה להשמיעני" היא השאלה שאנו אמורים לשאול על כל חלום שפוקד אותנו.

"אותו שאנו מסיחים דעתנו ממנו והוא אינו מסיח דעתו ממנו" יכול להיות קולו של המוות, ויכול להיות גם קולו של הסטרא אחרא. אבל הוא גם תיאור מתאים ביותר לקולו של אלוהים המכיל את כל אלה. ראו את מעשה יונה שהסיח דעתו מקול אלוהים ואלוהים לא הסיח דעתו ממנו! והוא גם תיאור מתאים ביותר לקולו של הלא-מודע בפנים הנפש המכיל את האפשרויות כולן, שאינו מסיח דעתו מאתנו למרות נטייתנו להדחיק ולהתחמק ממנו, והוא מנחה אותנו בקולו. פעמים רבות קול הלא-מודע, כמו קול אלוהים, מסתייע בחלום לבטא את

הנחייתו. להבנתי, קולו של "זה שאנו מסיחים דעתנו ממנו" אינו בא כאן כקולו של המוות לרמז על מותו של החולם, אלא ההיפך, כקול פנימי הבא להזהיר. החלום, לפי יונג, נועד להביא לאדם מודעות למצבו הקיומי העכשווי. מודעות זו יש בה כדי להוביל אותו אל חיפוש דרך חדשה שתאפשר לו להנחות את חיו בעתיד. הסיפור 'טלית אחרת', כמו שאר סיפורי ספר המעשים משקף את אבדן הדרך של המספר. אולם אפשר שהוא גם מבקש להנחות את החולם שלא ללבוש טלית של מתים, במגמה למשוך אותו בחזרה אל ארצות החיים, שהרי "לא המתים יהללו יה".